

De letterheren (1997), Te Velde's dissertatie *Gemeenschapszin en plichtsbef* (1992), of Siep Stuurmans *Wacht op onze daden* (1992). Op zijn minst had Wartena zijn visie op Goeman Borgesius moeten toetsen aan de analyses van de permanente crisis in het liberalisme in deze studies. Dat had een scherper oordeel opgeleverd over de betekenis van Borgesius, en daarmee naar alle waarschijnlijkheid een betere biografie. Wat Wartena heeft geleverd is een chronologische reconstructie van het openbare leven van Goeman Borgesius, nuttig als naslagwerk (met de daartoe noodzakelijke indices), maar noch de persoon van Borgesius, noch de dynamiek van de politiek in zijn tijd, komen tot leven. Daarmee is dit boek in zekere zin een stap terug. De onmiskenbare bewondering van Wartena voor zijn protagonist heeft helaas geleid tot hagiografie. Goeman Borgesius was zeker een van de belangrijkste liberale politici rond de vorige eeuw. Maar vader van de verzorgingsstaat was hij niet.

Dirk Jan Wolffram

G. Dorren, *Door de wereld bewogen. Geschiedenis van de Nederlandse missionarissen van het Heilig Hart (MSC)* (Hilversum: Verloren, 2004, 374 blz., ISBN 90 6550 813 9).

De geschiedenis van de Nederlandse tak van de missionarissen van het Heilig Hart (meestal aangeduid met de afkorting 'MSC') is typerend voor een recent afgesloten periode in de geschiedenis van het Nederlandse rooms-katholicisme. De congregatie ontstond in Frankrijk, te Issoudun (dept. Indre) in de jaren 1850. Gedwongen door anticlericale regeringsmaatregelen verhuisde de toen nog kleine gemeenschap naar Nederland, in casu het indertijd door en voor aartsbisschop Zwijsen gebouwde 'Huize Gerra' te Haaren (N.-B.). Van daaruit zwerfde zij uit over de wereld. De historica Gabrielle Dorren heeft in opdracht van het bestuur van de Nederlandse afdeling ('provincie') de geschiedenis daarvan beschreven. Zij kon daarbij gebruik maken van een uitgebreid archief (170 m), van interviews en van de resultaten van een enquête die in 2001 onder (oud-)MSC-ers is gehouden.

De congregatie is eigenlijk steeds gekenmerkt geweest door een 'sterke missionaire gerichtheid.' (11) Het is dan ook niet verwonderlijk dat het verhaal van het evangelisatiewerk overzee, met name in het huidige Indonesië, in Oceanië, de Philippijnen en Brazilië het meest spectaculaire element vormt in het door de schrijfster ontworpen even kaleidoscopische als fascinerende beeld. Voor wie geïnteresseerd is in de geschiedenis van de Nederlandse overzeese expansie is vooral van belang wat medegedeeld wordt over het in het huidige Irian Jaya verrichtte pionierswerk, waar onder meer Petrus Vertenten door een goed opgezette campagne tegen het daar heersende venerisch granuloom het volk der Marind-anim voor uitsterven behoedde, en over de arbeid op het zoveel hoger ontwikkelde Java. Dit relaas wordt afgesloten met een beschrijving van de oprichting van een Indonesische MSC-provincie. Daarmee kon de congregatie terugzien op een geslaagd proces van 'indonesianisatie'. Het hoofdaccent van de activiteiten in Nederland heeft begrijpelijkerwijze lang gelegen bij de werving en opleiding van personeel voor het missiewerk. Daarvoor functioneerden lange tijd diverse studiehuisen, zoals te Stein, Velzen en Heino (op kasteel 'Het Nijenhuis', dat in de jaren 1930 aan zijn woonbestemming was onttrokken). De MSC hebben echter ook al vroeg geëxperimenteerd met de vorming van wat genoemd wordt 'eigenlands kader' en opleiding van deze krachten in hun geboorteland. Al vóór de Tweede Wereldoorlog werd de eerste Javaan tot priester gewijd, in 1944 de eerste inwoner van de Kei-eilanden.

In Nederland hebben de paters-MSC zich ook beziggehouden met wat men tegenwoordig

wellicht arbeid onder randkerkelijken zou noemen, en met parochiewerk, onder meer in de Limburgse mijnstreek (Stadbroek-Overhoven bij Sittard). Vermeldenswaard is dat de literator Jacques Schreurs MSC zijn ervaringen als kapelaan in die gemeenschap verwerkte in *Kroniek eener parochie*, dat later voor de televisie bewerkt werd onder de titel *Dagboek van een herdershond*. (321) Hij is niet de enige MSC-er die een eervolle plaats inneemt in de geschiedenis van het Nederlandse geestesleven. Als zodanig kunnen, bij voorbeeld, ook worden genoemd Simon Jelsma met onder meer zijn Pleinpreken en Koos Bomhoff, die na zijn uittreden uit de congregatie hoogleraar literatuurwetenschap in Leiden werd. Het is typerend voor de optiek waaruit dit boek geschreven is dat beide cultuurdragers, ofschoon zij de MSC-organisatie de rug toekeerden, zeer positief worden beoordeeld. Evenzeer typerend is dat spanningen, zoals met seculiere kerkelijke gezagsdragers in Nederland (met name over jurisdictieproblemen) en onderling binnen de congregatie, zoals tussen paters en broeders (de onmisbare handwerkers in een missiegebied!) niet met de mantel der liefde worden bedekt. Ik vraag mij overigens af of de schrijfster waar zij dit soort aangelegenheden behandelt de kennis van zaken van haar lezers soms niet overschat. Wie zou tegenwoordig nog weten dat 'bineren' (331) betekent dat een priester tweemaal op één dag voorgaat in de eucharistie?

Een meer fundamenteel bezwaar dat ik tegen dit boek heb, betreft de indeling. De schrijfster heeft gekozen voor een thematische behandeling waarbij ieder onderwerp op zijn beurt achtereenvolgens van de eerste tot de laatste fase wordt besproken. Ik denk dat een meer chronologische benadering het boek leesbaarder en vooral hanteerbaarder had gemaakt. Ook mis ik in deze goed verzorgde en geïllustreerde uitgave een register op de behandelde onderwerpen. Niettemin betuig ik graag grote waardering voor een gedegen en goed leesbare bijdrage tot de Nederlandse kerkgeschiedenis.

Ph. M. Bosscher

J. Loots, *Voor het volk, van het volk. Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Dissertatie Nijmegen 2004, De natiestaat, politiek in Nederland sinds 1815; Amsterdam: Wereldbibliotheek, 2004, 287 blz., €29,90, ISBN 90 284 2027 4).

De grondwetsherziening van 1917 bracht invoering van het algemeen mannenkiesrecht en gelijkstelling van bijzonder met openbaar onderwijs. Deze twee essentiële wijzigingen hebben zozeer de aandacht (gehad) dat de verandering van het kiesstelsel wat terloops als een bijproduct van het algemeen kiesrecht een vermelding heeft gekregen. Evenredige vertegenwoordiging leek als vanzelfsprekend bij het algemeen kiesrecht te behoren. Jasper Loots beschrijft de kronkelige weg van het meerderheidsstelsel naar de evenredige vertegenwoordiging gedurende een kleine zeventig jaar. Anders dan de ondertitel zou doen verwachten, loopt zijn studie door tot in deze tijd.

Thorbecke, de geestelijke vader van de kieswet van 1851, zag het liefst zo groot mogelijke kiesdistricten. Daar zou het algemeen belang eerder worden gediend dan in kleine. Hij sprak in dit verband van een groot beginsel. In de praktijk werkten de politici liever met kleine, enkelvoudige districten en dan zo samengesteld dat de eigen richting de afgevaardigde kon (blijven) leveren. De eerste decennia gingen de vierjaarlijkse discussies over de districten niet over het stelsel, maar over de wijze van samenstellen van de districten. Het meerderheidsstelsel was tot de jaren zeventig alleen onderwerp van een academisch debat. Daarna zien Kuiper en Domela Nieuwenhuis en ook Schaepman er een mogelijkheid in om toegang tot de natie te